

Šetření ISSP 1998 – Náboženství*

DANA HAMPLOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

International Social Survey Program 1998 – Religion

Abstract: The report analyses an empirical survey of religious attitudes of the Czech population. With regard to Church affiliation and church attendance, the Czech Republic belongs among the most secularised countries in Europe. However, there is a widely spread belief in the supernatural. Analyses have disclosed the existence of two fundamental types of religious orientation: Christianity and occultism. While Christianity is typical for older people with lower education, occultism is spread through the population more evenly. The relationship between occultism and pessimism, and the denial of a higher personal authority were also proven. Christianity was connected to confidence in people, acceptance of a higher personal authority, and mild fatalism.

Sociologický časopis, 2000, Vol. 36 (No. 4: 431-440)

V červnu 1999 realizoval Sociologický ústav AV ČR reprezentativní sociologické šetření ISSP 1998 – Náboženství. Výzkum proběhl v rámci srovnávacího projektu *Mezinárodní program sociálního výzkumu*. Šetření se zabývalo vlivem náboženských představ a chování na sociální, politické a morální postoje, osobní morálku, postoje k sexuálnímu chování a potratům. Terénní sběr dat provedla v České republice agentura SC&C v červnu 1999. Šetření se zúčastnilo 1224 respondentů, vzorek byl vybrán náhodným výběrem. Stručnou zprávu o výsledcích přináší následující text. Informace je v některých případech pro srovnání doplněna o data ze zahraničních modulů ISSP Náboženství 1991 a ISSP Náboženství 1998.¹

Šetření ISSP potvrdilo, že Česká republika patří z hlediska náboženského vyznání i z hlediska pravidelné účasti na bohoslužbách mezi nejvíce sekularizované evropské země. V šetření se přihlásilo 45,7 % (559) respondentů k Římskokatolické církvi, 2,6 % (32) k Církvi českobratrské evangelické a 2,7 % (33) k Církvi československé husitské, dalších 2,5 % (30) respondentů se hlásilo k jiným křesťanským církvím a pouhých 8 respondentů (0,6 %) příslušelo k nekřesťanskému náboženství. Náboženské vyznání nevedlo 45,9 % (562) respondentů.² Pro srovnání můžeme uvést, že podobný podíl respondentů

*) Šetření vzniklo za podpory grantu GA ČR č. 403/99/1129.

***) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Dana Hamplová, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail hamplova@soc.cas.cz

¹) Šetření *ISSP 1998* se zúčastnily následující země: Austrálie, Bulharsko, Česká republika, Dánsko, Filipíny, Francie, Irská republika, Itálie, Japonsko, Kypr, Lotyšsko, Maďarsko, Německo, Nizozemí, Norsko, Nový Zéland, Portugalsko, Rakousko, Chile, Rusko, Severní Irsko, Slovensko, Slovinsko, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Velká Británie, USA. Z šetření *ISSP 1991* jsou k dispozici údaje za Austrálii, Filipíny, Irskou republiku, Itálii, Maďarsko, Německo, Nizozemí, Norsko, Nový Zéland, Polsko, Rakousko, Rusko, Severní Irsko, Slovinsko, USA a Velkou Británii.

²) Při posledním sčítání lidu v roce 1991 deklarovalo náboženské vyznání 44 % obyvatel (zbylých 56 % buď neodpovědělo, nebo se označilo jako bez vyznání).

bez vyznání měly z evropských zemí v šetření ISSP 1998 Velká Británie a Francie, vyšší podíl lidí bez vyznání byl na území bývalého východního Německa (69 %).

Českou republiku lze považovat za sekularizovanou společnost i z hlediska návštěvnosti bohoslužeb – téměř polovina respondentů (48 %) šetření ISSP 1998 odpověděla, že nikdy nechodí na bohoslužby, a ČR se tak zařadila mezi země s nejnižší návštěvností náboženských obřadů.³ Byli to především starší lidé, kdo chodil na bohoslužby a kdo se hlásil k náboženskému vyznání, mezi mladými lidmi byl zájem o církevní život výrazně nižší (viz tabulku 1). Vyznání rovněž uváděli a na bohoslužby chodili především respondenti z menších obcí a lidé s nižším vzděláním. Zajímavou výjimku ze sekularizačního vlivu městského života představovala Praha – v ní počet lidí bez vyznání a těch, kteří nikdy nechodili na bohoslužby, mírně poklesl (viz tabulky 1 a 2).

Tabulka 1. Návštěvnost bohoslužeb podle věku – Česká republika

Věk	Účast na bohoslužbách						celkem
	nikdy	méně často	několikrát za rok	asi 1x za měsíc	téměř každý týden	nejméně 1x týdně	
Do 29 let	56,7	26,3	6,7	1,4	5,0	3,9	100,0
30-44 let	50,0	24,7	13,9	2,5	4,0	4,9	100,0
45-59 let	46,2	29,5	11,1	3,1	4,0	6,1	100,0
60+ let	39,7	17,9	16,5	3,9	7,6	14,4	100,0
Celkem	48,1	24,8	12,1	2,7	5,1	7,2	100,0

Zdroj: ISSP Náboženství 1998.

Test χ^2 je statisticky významný na hladině významnosti $\alpha = 0,00$

Tabulka 2. Návštěvnost bohoslužeb podle velikosti bydliště – Česká republika

Velikost obce (počet obyvatel)	Účast na bohoslužbách						celkem
	nikdy	méně často	několikrát za rok	asi 1x za měsíc	téměř každý týden	nejméně 1x týdně	
Do 5 tis.	37,4	25,1	17,0	3,4	6,5	10,6	100,0
5 000-10 000	50,0	27,1	5,1	3,4	10,2	4,2	100,0
10 000-50 000	55,4	27,2	7,5	0,5	3,3	6,1	100,0
50 000-100 000	60,0	18,9	15,8	2,1	1,1	2,1	100,0
Nad 100 000	67,2	22,4	5,6	1,6	0,8	2,4	100,0
Praha	55,6	23,6	8,5	3,8	4,7	3,8	100,0
Celkem	48,2	24,8	12,2	2,6	5,1	7,1	100,0

Zdroj: ISSP Náboženství 1998.

Test χ^2 je statisticky významný na hladině významnosti $\alpha = 0,00$

³) Vysokým podílem respondentů, kteří nikdy nechodí do kostela, se ČR zařadila vedle Velké Británie, Francie, Nizozemí a Ruska. To, že nikdy nechodí na bohoslužby, uvedlo 54,2 % respondentů z Velké Británie, 50,3 % z Francie, 56,3 % z Ruska a dokonce 60,1 % z Nizozemí. Naproti tomu například ve Spojených státech, Německu nebo Rakousku to, že do kostela nikdy nechodí, odpověděla jen pětina respondentů. Třetina dotazovaných Američanů, a dokonce polovina Švýcarů naopak uvedly, že se bohoslužeb zúčastňují každý týden (ISSP 1998).

Šetření by tedy mohlo naznačovat, že se náboženská víra omezuje spíše na starší, méně vzdělané vrstvy či obyvatelstvo z méně urbanizovaných oblastí. Je třeba si ovšem klást otázku, do jaké míry malý zájem o život křesťanských církví vypovídá o obecném oslabení náboženského prvku ve společnosti. Výsledky šetření ISSP 1998 totiž naznačují, že vlažný přístup k tradičním církvím a ke křesťanství neznamena, že by Češi odmítali existenci nadpřirozena. Jen přibližně jeden člověk ze sta v šetření jednoznačně odmítal nejen to, že existuje Bůh, duch či nadpřirozená síla, ale i konkrétní projevy nadpřirozena v životě. Plných 66,1 % (809) respondentů odpovědělo, že někteří věštcí mají schopnost předvídat budoucnost, 45,3 % (555) respondentů věřilo v účinnost amuletů a 45,3 % (555) v horoskopy.⁴ Data ISSP 1998 tak v tomto směru odpovídají výsledkům některých starších šetření religiozity, podle nichž se v evropských společnostech udržuje poměrně vysoký stupeň víry v nadpřirozeno.⁵

Respondenti v České republice odmítali spíše tradiční náboženské systémy a organizované náboženství než nadpřirozeno obecně. Odmítání velkých náboženských systémů se netýkalo jen křesťanství, ale všech tradičních náboženství (islámu, buddhismu či judaismu). Křesťanství si přitom získalo z velkých tradičních náboženských systémů sympatií nejvíce. Respondentům byla předložena sedmibodová škála s krajními póly „naprosto sympatický“ a „naprosto nesympatický“, na níž měli jednotlivá náboženství hodnotit. Křesťanství bylo příznivě nakloněno 53 % respondentů (21 % – zcela sympatické), za zcela nesympatické je naopak označila jen 3 % respondentů. Nejméně sympatií si naopak získal islám. Celkově jej za nesympatický označilo 50 % (23 % naprostá nesympatie), zcela příznivé stanovisko pak k němu zaujala jen dvě procenta dotázaných. Postoje k buddhismu byly mnohem méně vyhraněné, třetina vzorku řekla, že neví nebo že jej nezná, 26 % vyjádřilo nesympatie, 24 % sympatie a zbylých 18 % jej považovalo za neutrální.

Duchovní proudy: okultismus a křesťanství

Na základě faktorové analýzy se v datech vyčlenily čtyři duchovní orientace, z čehož dvě náboženské v užším smyslu slova. Jedná se především o křesťanství a okultismus⁶ a dále fatalismus a duchovní zaměření, které by se dalo nazvat vírou v člověka (faktorová skóre uvádí tabulka 3). Vzhledem k tomu, že se existence křesťanství a okultismu jako dvou základních náboženských přístupů projevila i v případě zahraničních dat ISSP 1991 a ISSP 1998, lze uvažovat o tom, že se jedná o obecné duchovní proudy evropských spo-

⁴) Tyto údaje představují součet kategorií určitě ano a spíše ano.

⁵) Tak například podle průzkumů z roku 1992 četlo 53 % Francouzů denně horoskopy a 63 % Němců je bralo nějakým způsobem vážně. [Petersen 1982: 20, cit. dle <http://adherents.com/adhloc>]. Existují i určité náznaky, že v některých evropských zemích roste spiritismus. Například v roce 1972 bylo ve Velké Británii 50 tis. spiritistů, zatímco v roce 1999 jejich počet vzrostl již na 80 tis. [Chryssides 1999, cit. dle <http://adherents.com>].

⁶) Okultismus „vychází z představy, že najde prostředky a cesty, jak použít v dnešní době prastaré pověrečné praktiky, rituály a zařikávací formule k užitku nebo ke škodě jiných lidí. Rovněž k němu patří představa, že člověk může navazovat kontakt nebo spojení s duchy, dušemi zemřelých nebo některými kosmickými silami“. Jako příklad okultismu lze uvést například věštění, čtení z ruky, virgule či výklad horoskopu [Malý...: 82].

lečností.⁷ Data ISSP tak – alespoň do určité míry – odpovídají teorii Ellwooda a Partina o existenci dvou základních vizí skutečnosti v západní civilizaci: „křesťanství a moderní vědy na jedné straně a alternativní vize spjaté s mystickými proudy náboženských tradic (...) od gnosticizmu, magie, hermetismu a neoplatonismu přes středověké sektářství, čarodějnictví, kabalou a alchymii k novověkému rosikrucianství a okultismu“ [cit. dle Lužný 1997: 26].

Křesťanství se v šetření v České republice projevilo spíše jako menšinová duchovní orientace. Sumace kladných odpovědí na otázky, které charakterizovaly křesťanský faktor, naznačuje, že jednoznačně se ke křesťanství hlásila přibližně desetina respondentů (10,8 %), určitou podporu mu vyjádřilo dalších 17,3 %. Okultismus jednoznačně podpořil přibližně stejný podíl respondentů jako křesťanství (9,5%), ale existenci okultních jevů připouštělo celých 42,6 % respondentů.

Tabulka 3. Faktory a faktorová skóre typů religiozity

Přesvědčení	Faktor			
	křesťanství	okultismus	fatalismus	víra v člověka
Posmrtný život	0,80	0,06	-0,12	0,05
Nebe	0,86	-0,14	-0,02	0,06
Peklo	0,80	-0,22	-0,02	0,06
Náboženské zázraky	0,82	0,04	-0,09	0,03
Postoj k Bibli	0,74	-0,02	-0,02	0,25
Existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost	0,84	-0,05	0,04	0,08
Lidé mohou dělat jen málo pro to, aby změnili běh svého života	0,20	0,03	0,66	0,04
Pro mne má život smysl jen proto, že existuje Bůh	0,72	-0,18	0,22	0,10
Podle mého názoru nemá život žádný smysl	-0,00	-0,12	0,74	-0,06
Život má smysl jen tehdy, pokud mu nějaký smysl dá člověk sám	-0,26	0,38	-0,08	0,68
Svůj osud si určujeme sami	-0,31	0,38	-0,04	0,65
Víra v amulety	0,23	0,71	0,10	-0,16
Víra ve schopnosti věštců	0,41	0,62	-0,03	-0,29
Víra v horoskopy	0,20	0,72	0,03	-0,28
Víra v Boha jako osobu	0,76	0,07	-0,18	0,12
Člověk dnes musí žít jen pro přítomnost	-0,06	0,13	0,70	0,18

Zdroj: ISSP 1998

Analýza hlavních komponent (nerotované řešení), Kaiser-Meyer-Olkinova míra adekvátnosti výběru = 0,881, Bartlettův test sféricity, významnost 0,000.

⁷⁾ V obou modulech ISSP 1991 a 1998 nebyly všechny kladené otázky totožné, ale existence těchto základních faktorů se potvrdila. V roce 1991 byla například navíc kladena otázka, zda by se určení správného a špatného mělo zakládat na Božím zákonu, která se v českém modulu ISSP 1998 nevyskytovala, ale která byla přiřazena k faktoru křesťanské víry. Další rozdíl spočíval například v tom, že v roce 1991 byly kladeny otázky, zda lidé věří v peklo a d'ábla, šetření z roku 1998 se ptalo pouze na to, zda lidé věří v peklo. Přes dílčí rozdíly se existence těchto dvou základních duchovních proudů projevila.

V datech se jednoznačně projevila souvislost obou typů religiozity s věkem. Zájem o okultismus projevovali více mladí lidé, ke křesťanství se přikláněli spíše lidé starší. Není zde ovšem jasné, zda tyto výsledky naznačují obecný posun společnosti, nebo zda se v nich jen odráží skutečnost, že mladší lidé se více zajímají o duchovní otázky a později o tuto problematiku ztrácejí zájem, případně se přiklánějí k tradičnímu náboženství.

Rovněž se ukázalo, že zatímco přístup ke křesťanství souvisel se vzděláním (křesťanství věřili spíše lidé s nižším vzděláním), v případě okultismu byl vztah se vzděláním slabší. O okultismu – na rozdíl od křesťanství – rovněž neplatilo, že by získal podporu v menších obcích.

Z hlediska sociálního rozložení obou typů religiozit lze tedy konstatovat, že křesťanství získalo podporu více mezi staršími a méně vzdělanými lidmi z méně urbanizovaných oblastí, zatímco příklon k okultismu se v šetření projevil jako mnohem obecnější fenomén – okultismus zasahoval i vzdělanější a městské vrstvy obyvatelstva.

Ačkoliv okultismus a křesťanství představují dva duchovní proudy, u mnohých respondentů se prolínaly. Škály, na nichž se faktorové zátěže respondentů pohybovaly, byly rozčleněny na tři kategorie (do -0,75; -0,75 až 0,75; nad 0,75) a navzájem srovnány. Za čisté příznivce daného duchovního směru bylo možné označit jen přibližně třetinu „křesťanů“ a pětinu „okultistů“, u ostatních docházelo k míšení obou typů religiozity.⁸ Poměr mezi okultismem a křesťanstvím je však třeba vnímat spíše jako ukazatel určitých trendů, neboť vzhledem k velkému podílu chybějících odpovědí nemohla být poměrně velká část respondentů do analýzy zahrnuta. Výsledky faktorové analýzy, v níž byly chybějící odpovědi na jednotlivé otázky nahrazeny průměrem, ovšem dávají podobné výsledky.

Podobné postupování křesťanství a okultismu není překvapivé, neboť v lidovém křesťanství byly oba dva typy religiozity vždy tradičně silně provázány.

Tabulka 4. Vztah mezi faktorovými zátěžemi křesťanství a okultismu (Podmínkám vyhovělo 771 respondentů)

Křesťanství	Okultismus			celkem
	ano	napůl	ne	
Ano	19,9	50,3	29,8	100,0
	22,5	22,2	33,5	
	4,9*	12,5*	7,4*	24,8
Napůl	28,2	60,6	11,3	100,0
	59,2	49,8	23,5	
	13,0*	27,9*	5,2*	46,0
Ne	13,8	53,8	32,4	100,0
	18,3	28,0	42,9	
	4,0*	15,7*	9,5*	29,2
Celkem	21,9	56,0	22,0	100,0

Zdroj: ISSP 1998.

*) Procenta z celku.

⁸) Jako „čistí“ příznivci se zde označují lidé, kteří se jasně zařadili do kategorie okultismu nebo křesťanství, ale druhý typ religiozity odmítali (zcela i napůl).

Náboženské vyznání a víra

Čemu věří lidé, kteří deklarují náboženské vyznání, a označují se tak za křesťany?⁹ Vzhledem k bezkonkurenčnímu postavení Římskokatolické církve v České republice je otázka, jací jsou čeští křesťané, do jisté míry otázkou, jací jsou čeští katolíci.¹⁰

Největší skupinu katolíků (přibližně čtvrtinu) představovali respondenti, které lze označit za duchovně nevyhraněné a kteří se tak napůl přikláněli ke křesťanství i okultismu.¹¹ Tradiční křesťanské věrouce věřily v šetření přibližně jen dvě pětiny katolíků, přičemž pouze 13,6 % by se dalo označit za „čisté křesťany“ (viz tabulku 5). Těmto výsledkům odpovídá i skutečnost, že v existenci Boha jako osoby věřilo jen 27 % (152) respondentů katolického vyznání. Celou čtvrtinu lidí, kteří se hlásili ke katolickému vyznání, bylo možné označit jako ty, kteří křesťanské věrouce nevěří.

Tabulka 5. Víra v křesťanskou věrouku a okultismus mezi lidmi, kteří se hlásí ke katolickému vyznání

Křesťanství	Okultismus			celkem
	ano	napůl	ne	
Ano	18,1	49,3	32,6	100,0
	7,5	20,6	13,6	41,7
Napůl	29,7	59,5	10,8	100,0
	12,8	25,5	4,6	42,9
Ne	13,2	58,5	28,3	100,0
	2,0	9,0	4,3	15,4
Celkem	22,3	55,1	22,6	100,0

Zdroj: ISSP 1998.

Zajímavé by jistě bylo srovnání katolíků s lidmi jiných vyznání, ale vzhledem k malému počtu protestantů ve vzorku a výrazným rozdílům mezi protestanty evangelikální a liberální tradice je těžké dělat závěry za další denominace.

Jak je patrné, náboženské vyznání nebylo samo o sobě indikátorem křesťanské víry. Mělo však určitou negativní vypovídací hodnotu. Fakt, že se člověk k žádnému vyznání nehlásil, svědčil o absenci křesťanského pohledu na svět, neboť mezi lidmi bez vyznání byli jedinci, které lze zařadit mezi křesťany, naprosto výjimeční (21, tj. 5,9 % respondentů bez vyznání). Pokud člověk „křesťansky“ věřil, hlásil se rovněž k nějaké církvi, byť formálně.

Náboženské představy a chování a sociální postoje

Šetření ISSP 1998 se rovněž zabývalo vlivem náboženských představ a chování na sociální, politické a morální postoje, osobní morálku, sexuální chování a potraty. Samo-

⁹) Pro analytické účely je vhodné rozlišit katolický a protestantský proud křesťanství. V katolické tradici je větší prostor pro mystické prvky než v protestantské větvi, která je ve větší míře ovlivněna racionalismem.

¹⁰) Při sčítání lidu v roce 1991 se k Římskokatolické církvi hlásilo 39 % obyvatelstva, což představuje 88,9 % z těch, kteří deklarovali nějaké křesťanské vyznání. K církvím protestantským se hlásilo 2,5 % obyvatel České republiky.

¹¹) I v tomto případě se využívá třídění na základě faktorových zátěží.

zřejmě se zde otvírá otázka, do jaké míry jsou určité postoje příčinou a do jaké míry až důsledkem různých náboženských přístupů. Teoretická diskuse na toto téma však nemůže být předmětem této zprávy. Podle Bergera [1988] je působení obousměrné: náboženství je sociálním konstruktem, a vychází tedy z daných sociálních podmínek, na druhou stranu na tyto podmínky zpětně působí. Bez ohledu na sociální determinaci náboženských postojů se však ukazuje, že ve stejné sociální situaci mohou působit různé náboženské směry s různými dopady, i když to samozřejmě neznamená, že každá společenská situace je vhodná pro všechny typy náboženství.¹²

Okultismus je příkladem neorganizovaného náboženství, ve kterém není stanoveno, co je dobré a špatné, a ve kterém neexistuje autorita, jež by správnost určila. Lze proto předpokládat, že bude mít relativně malý vliv při formování explicitních morálních pravidel, ale bude spíše souviset s určitou psychickou a kognitivní orientací člověka.

Křesťanství naproti tomu představuje náboženství organizované. Díky tomu působí na život lidí a společnosti v několika rovinách. Jednak se jedná o působení samotné náboženské víry, tedy určité kognitivní struktury, která souvisí s jistým vnímáním skutečnosti. Dále se jedná o vliv společenského prostředí s určitou religiozitou spojeného (církve, církevní autority a konkrétního společenství) a nakonec svoji roli hrají i explicitně stanovené normy a pravidla (dané autoritou Bible, tradice atd.). Církev, Bible a tradice určují, co je dobré a špatné, a lze proto očekávat, že křesťanství bude mít větší význam než okultismus při stanovování explicitních morálních norem. Lze předpokládat, že religiozita sama o sobě bude ovlivňovat spíše duševní orientaci člověka a církev a posvátné texty (spolu s ochotou se jejich autoritě podřídit) naproti tomu regulovat konkrétní postoje a morální normy.

Na základě faktorové analýzy jsme v dotazníku určili 4 typy postojových orientací: pesimismus, nedůvěru vůči lidem, fatalismus a důvěru v sebe sama.¹³

¹²) Tuto skutečnost lze dokumentovat například na vývoji Jižní Ameriky. Tam proniká mezi stejné vrstvy obyvatelstva evangelikální verze protestantismu i spiritismus a oba směry se shodují i při pojmenování hlavních problémů společnosti: těmi jsou alkohol, násilí a rozvrat rodinných vztahů. Protestantismus se se spiritismem v nemalé míře shoduje i ve vnější formě (např. ve velkém důrazu na řád), ale ekonomické důsledky obou směrů jsou naprosto odlišné. Zatímco protestantismus vede ke zvýšení životní úrovně, spiritismus ekonomickému zlepšení spíše brání [Martin 1990: 169-171].

¹³) Jednotlivé faktory jsou představovány postoji k následujícím otázkám.

Nedůvěra v lidi: Jak často se vás budou lidé snažit zneužít? Dá se lidem důvěřovat, nebo člověk nemůže být při jednání s lidmi nikdy dost opatrný? Člověk je od přirozenosti dobrý a laskavý – Člověk je od přirozenosti zlý a zkažený?

Fatalismus: Lidé mohou dělat jen málo pro to, aby změnili běh svého života. Život nemá žádný smysl.

Pesimismus: Průměrný člověk se má stále huř. Člověk neví na koho se spolehnout.

Důvěra v sebe: Život má nějaký smysl jen tehdy, pokud mu člověk nějaký smysl dá sám. Svůj osud si určujeme sami.

Tabulka 6. Postojové orientace – faktorové zátěže

	Pesimismus	Důvěra v lidi	Víra v sebe	Fatalismus
Jak často se vás budou lidé snažit zneužít?	0,17	-0,75	-0,06	-0,07
Dá se lidem důvěřovat, nebo člověk nemůže být při jednání s lidmi nikdy dost opatrný?	-0,39	0,63	0,09	-0,02
Lidé mohou dělat jen málo pro to, aby změnili běh svého života	0,33	-0,02	-0,05	0,67
Život nemá smysl	-0,06	-0,08	-0,04	0,84
Život má smysl jen tehdy, pokud mu člověk nějaký smysl dá sám	0,10	0,15	0,82	-0,01
Svůj osud si určujeme sami	-0,01	-0,14	0,84	-0,07
Člověk je od přirozenosti dobrý a laskavý – Člověk od přirozenosti zlý a zkažený?	0,15	0,64	-0,08	-0,22
Průměrný člověk se má stále hůř	0,83	-0,01	0,11	0,13
Dnes člověk vskutku neví, na koho se spolehnout	0,80	-0,20	0,02	0,05

Zdroj: ISSP 1998

Analýza hlavních os, rotace Varimax s Kaiserovou normalizací.

Jednotlivým respondentům byly přiřazeny odpovídající faktorové zátěže odpovídající postojovým orientacím a tyto zátěže byly porovnávány s zátěžemi, které představovaly křesťanství a okultismus. Výsledky původní faktorové analýzy, na jejímž základě se křesťanství a okultismus vyčlenily však nemohly být použity, neboť do původní analýzy vstupovaly totožné otázky, jako v případě faktorové analýzy postojových orientací a výsledné korelace by mohly být zkreslené. Proto byla vypočítána nová faktorová analýza duchovních orientací, v níž se však shodné otázky vynechaly. I v případě takto omezené faktorové analýzy se vyčlenily dva základní duchovní faktory: křesťanství a okultismus.

Korelační koeficienty mezi postojovými orientacemi a religiozitou přináší tabulka 7. Výsledky je ovšem třeba hodnotit s ohledem na skutečnost, že do analýz nebyli zahrnuti respondenti, kteří neodpověděli na jednu z otázek, na nichž byly faktorové analýzy postaveny. Podmínkám tak vyhovělo 689 respondentů (tj. 56,3 % původního vzorku).

Křesťanství se projevilo jako duchovní orientace spojená s vysokou důvěrou v druhé lidi a mírným fatalismem. Zajímavě se projevila souvislost okultismu s přesvědčením, že je to člověk sám, kdo si rozhoduje o svém osudu. Tyto výsledky však lze jen těžko interpretovat tak, že okultismus souvisí s vyšší aktivitou, ale spíše se v nich odráží odmítání nadosobní autority (člověk si smysl života určuje sám a sám si rozhoduje o vlastním osudu). Křesťanství naopak souviselo s postojem opačným, což je dané samým principem víry v Boha.

V datech se dále projevila souvislost mezi okultismem a pesimistickým postojem, ale jen těžko lze usuzovat, zda je pesimismus příčinou či důsledkem okultní víry.

Tabulka 7. Korelace mezi faktorovými zátěžemi „křesťanství“, „okultismus“, „pesimismus“, „nedůvěra k lidem“, „fatalismus“ a „víra v sebe“ (Pearsonovy korelační koeficienty)

	Křesťanství	Okultismus
Křesťanství	1,00	0,00
Okultismus	0,00	1,00
Pesimismus	0,04	0,10**
Důvěra v druhé lidi	0,14**	0,10*
Víra v sebe	-0,25**	0,14**
Fatalismus	0,08*	-0,06

*) Významné na hladině významnosti $\alpha = 0,05$.

***) Významné na hladině významnosti $\alpha = 0,01$.

Vzhledem k omezenému prostoru pro tuto zprávu není prostor pro podrobnější analýzy vztahu mezi explicitními morálními normami a náboženským postojem. Můžeme se o této otázce jen krátce zmínit a jednou z oblastí, na níž lze tento vliv dokumentovat, je například sexuální chování či postoje k potratům. Souvislost mezi křesťanstvím a názory zastávanými v této oblasti patří mezi dobře známé skutečnosti a data ISSP 1998 ji potvrzují (viz tabulku 8).

Tabulka 8. Korelace mezi křesťanstvím, návštěvností bohoslužeb, postojem k autoritě Bible a postoji k potratům a sexuálnímu chování (Pearsonovy korelační koeficienty)

	Křesťanství	Bohoslužby	Bible
Křesťanství	1,00	0,60**	0,66**
Účast na bohoslužbách	0,60**	1,00	0,55**
Postoj k autoritě Bible	0,66**	0,55**	1,00
Sex před svatbou	-0,33**	-0,35**	-0,34**
Nevěra	-0,25**	-0,23**	-0,24**
Homosexualita	-0,08*	-0,26**	-0,17**
Potrat – poškozené dítě	-0,29**	-0,26**	-0,27**
Potrat – nízký příjem	-0,26**	-0,24**	-0,22**
Trvalý nesezdaný svazek	-0,31**	-0,35**	-0,33**
Předmanželské nesezdané soužití	-0,23**	-0,35**	-0,30**

*) Významné na hladině významnosti $\alpha = 0,05$

***) Významné na hladině významnosti $\alpha = 0,01$

Důležitou otázkou je, nakolik v těchto postojích hraje roli víra sama, působení církve, ochota přijímat Bibli jako svou autoritu, případně další faktory (např. vzdělání). Regresní analýzy postojů k jednotlivým otázkám, které by mohly míru vlivu odhalit, však nedávají jasný obraz a nelze říct, že by na postoje k rodině a sexuálnímu chování působila obecně více návštěvnost bohoslužeb či víra, ale spíše se u každé dílčí otázky projevila jiná míra vlivu těchto faktorů. Působení všech tří oblastí (církve, víry i postoje k autoritě posvátných textů) je natolik provázané, že lze jen obtížně určit jejich samostatné působení.

Závěr

Náboženství a náboženské chování představují široké téma. Výzkum ISSP nemůže podat vyčerpávající obraz náboženského života české společnosti, ale je jedním z příspěvků, který může k poznání a pochopení náboženského života v naší zemi napomoci.

V datech se jasně projevilo, že v české společnosti je značně rozšířena víra v nadpřirozeno a že skutečnost, že Česká republika patří k zemím s nízkým podílem vyznávajících i praktikujících křesťanů, neznamena, že by se jednalo o společnost, která odmítá nadpřirozený a duchovní rozměr. Podle šetření přetrvává mezi lidmi vysoká víra v nadpřirozené prvky okultního charakteru (amulety, horoskopy) a tato víra se neomezuje jen na starší či méně nevzdělané vrstvy společnosti.

Šetření tak přispívá do diskuse o sekularizaci moderních společností. Někteří autoři zpochybňují jednosměrnou sekularizační teorii, podle níž mizí v moderní společnosti nadpřirozený prvek a náboženství z každodenního života. Kepel [1996] poukazuje na obrodné proudy v rámci římskokatolické církve, které se neomezují na venkovské a méně vzdělané vrstvy obyvatelstva a pro něž je charakteristická snaha řešit problémy každodenního života aplikací biblických textů. Martin [1990] přináší podrobné studie o jihoa-merických, ale i dalších společnostech, v nichž modernizaci provázelo masivní náboženské oživení. Berger [1990] upozorňuje na náboženské oživení v některých sférách sovětské společnosti. Podle šetření ISSP 1998 se tedy zdá, že rovněž v České republice hraje náboženská víra – byť ne tradiční křesťanská – stále poměrně významnou roli.

DANA HAMPLOVÁ vystudovala sociologii a bohemistiku na Filozofické fakultě UK. V současné době pracuje v Sociologickém ústavu Akademie věd České republiky a pokračuje v externím postgraduálním studiu sociologie na FF UK. Zabývá se především demografickým chováním.

Literatura

- Berger, P. L. 1988. *Zur Dialektik von Religion und Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.
- Berger, P. L. 1990. *A Rumour of Angels*. New York: Anchor Books.
- Chryssides, G. 1999. *Exploring New Religions*. London: Cassells.
- Kepel, G. 1996. *Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět*. Praha: Atlantis.
- Lužný, D. 1997. *Nová náboženská hnutí*. Brno: Masarykova univerzita.
- Malý slovník sekt* 1998. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Martin, D. 1990. *Tongues of Fire. The explosion of Protestantism in Latin America*. Oxford and Boston, MA: Basil Blackwell.
- Petersen, W. J. 1982. *The Curious New Cults in the 80's*. New Canaan, CT: Keats Publishing.